

ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, 1965-1985

Δημήτρης Ντόγκας

1. Αντίθετα από τον Keynes (1936), που αρκείται σε μια χρήσιμη τεχνικά περιγραφή της μορφής της κρίσης στην αγορά χρηματικού κεφαλαίου, αποδίδοντάς την βασικά στην αστάθεια της συνάρτησης των επενδύσεων λόγω του ευμετάβλητου των καπιταλιστικών προσδοκιών, ο Μαρξ προχωρεί στην αναζήτηση των βαθύτερων αιτιών της κρίσης. Η ανάλυση του Μαρξ, που βασίζεται στην εργασιακή θεωρία αξίας, αποδίδει τις κρίσεις στον καπιταλισμό:

α) Στη φθίνουσα μακροχρόνια τάση του ποσοστού κέρδους. Αυτή θεωρείται σαν άμεση συνέπεια της ανοδικής τάσης της «οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου», δηλαδή του λόγου σταθερού/μεταβλητού κεφαλαίου. Το σταθερό κεφάλαιο διογκώνεται ταχύτερα από το μεταβλητό και την υπεραξία (*Capital*, Vol. III, Κεφ. 13), παρά την παρουσία αντίρροπων δυνάμεων — με κυριότερη την άνοδο της παραγωγικότητας (*Capital*, Vol. III, Κεφ. 14), που επιτρέπει μια αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης, δηλαδή του λόγου υπεραξίας/μεταβλητού κεφαλαίου. Η αύξηση του σταθερού κεφαλαίου, δηλαδή η εκμηχάνιση της παραγωγής, συμφέρει στον επιχειρηματία, επειδή πρώτον αυξάνει την παραγωγικότητα εργασίας, άρα και το ποσοστό εκμετάλλευσης, και δεύτερον μειώνει το κόστος παραγωγής ανά μονάδα προϊόντος, κάτι που διευκολύνει μια επέκταση σε βάρος των ανταγωνιστών.

β) Στις δυσκολίες που παρουσιάζει η διατήρηση μιας σταθερής άριστης σχέσης ανάμεσα στην παραγωγή καταναλωτικών και επενδυτικών αγαθών, από τη μια πλευρά, και τη διανομή του εισοδήματος από την άλλη, στον καπιταλισμό. Συχνά στο σύστημα παρουσιάζεται ανεπάρκεια συνολικής ενεργού ζήτησης, που αφορά είτε την κατανάλωση (υποκατανάλωση) είτε τις επενδύσεις. Την πραγματοποίηση της υπεραξίας δυσκολεύουν πολλές φορές και κλαδικές δυσαναλογίες (Weisskopf 1979, σελ. 346-8). Αν και η φράση του Μαρξ: «η τελευταία αιτία όλων των πραγματικών κρίσεων είναι η φτώχεια και η περιορισμένη κατανάλωση των μαζών...» (*Capital*, Vol. III, Κεφ. 30), εκλήφθηκε από αρκετούς ερευνητές σαν υιοθέτηση μιας θεωρίας «υποκατανάλωσης» (Tsugu 1976, σελ. 179-84), στην πραγματικότητα ο Μαρξ ρητά απορρίπτει την άποψη ότι μια σημαντική αύξηση στην κατανάλωση μπορεί να απαλλάξει τον καπιταλισμό από τις κρίσεις (*Capital*, Vol. II, Κεφ. 20, Τμήμα 4). Η ισορροπία στον καπιταλισμό είναι συμπτωματική (π.χ. *Capital*, Vol. II, Κεφ. 21, παρ. 1).

γ) Στη συμπίεση του ποσοστού κέρδους, όταν ανεβαίνει ο πραγματικός μισθός (θεωρία συμπίεσης). Μια άνοδος του μισθού μπορεί να αυξήσει ίσως το ποσοστό κέρδους όταν η συνολική ζήτηση είναι ανεπαρκής, αλλά μια συστηματική αύξηση του μισθού ταχύτερα από την παραγωγικότητα επηρεάζει αρνητικά τα κέρδη. Υπάρχουν, βέβαια, όρια στη δυνατότητα της εργατικής τάξης να εξασφαλίσει σημαντική συστηματική αύξηση του μισθού μακροχρόνια. Η λειτουργία του νόμου του «εφεδρικού στρατού των ανέργων» του Μαρξ εγγυάται ότι μια συνεχιζόμενη αύξηση στο μισθό

οδηγεί σ' ένα ανερχόμενο επίπεδο ανεργίας, μέσω αντικατάστασης εργασίας με κεφάλαιο, μέσω οικονομικών κρίσεων και εξαγωγής κεφαλαίου (*Capital*, Vol. I, σελ. 790). Ο καπιταλισμός, λοιπόν, έχει τη δυνατότητα να επανακτά μακροχρόνια τμήμα των κατακτήσεων της εργατικής τάξης. Οι εργαζόμενοι μπορούν πάντως με την πάλη τους να διακρατήσουν κάποιο τμήμα της αύξησης μισθού και μακροχρόνια, εφόσον την έχουν ενσωματώσει στο «παραδοσιακό» βιοτικό επίπεδο που θεωρούν σαν ελάχιστο όριο διαβίωσης (Μαρξ, *Wages, Price and Profit*, σελ. 222). Κάτι τέτοιο φαίνεται ότι συνέβη στη μεταπολεμική περίοδο, με τη βοήθεια της γοργής αύξησης της παραγωγικότητας και του σχετικά μειωμένου ποσοστού ανεργίας. Ο ρόλος του παράγοντα «αύξηση πραγματικού μισθού» δεν πρέπει φυσικά να εξογκώνεται και να αναγορεύεται αυτός σε αποκλειστική αιτία των κρίσεων μεταπολεμικά (*Glyn and Sutcliffe*, 1972).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ενώ για την πρώτη και τρίτη εκδοχή το πρόβλημα είναι το «χαμηλό κέρδος», για τη δεύτερη εκδοχή το πρόβλημα μπορεί να είναι το «υψηλό κέρδος» (Baran and Sweezy, 1968). Προφανώς, λοιπόν, δεν μπορούν να ισχύουν και οι τρεις εκδοχές ταυτόχρονα. Είναι δυνατόν όμως να θεωρηθεί ότι τότε η μία τότε η άλλη, ανάλογα με την κυκλική φάση στην οποία βρίσκεται η οικονομική δραστηριότητα, συνιστούν το κεντρικό πρόβλημα του καπιταλισμού. Άλλοτε, σε περίοδο ύφεσης με απροθυμία για επενδύσεις, είναι πιο έντονο το πρόβλημα της πραγματοποίησης της υπεραξίας —δηλαδή της ενεργού ζήτησης— και άλλοτε οι δυσκολίες βρίσκονται στην παραγωγή της υπεραξίας, δηλαδή στο χαμηλό ποσοστό κέρδους. Το σίγουρο είναι ότι δεν μπορεί το σύστημα να διατηρηθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα στο σημείο της πλήρους απασχόλησης, ακόμη και με την πιο ευαίσθητη δημοσιονομική πολιτική. Αυτό, γιατί τόσο η επακόλουθη αύξηση του πραγματικού μισθού όσο και η συσσώρευση του σταθερού κεφαλαίου συμπιέζουν το ποσοστό κέρδους και σκοτεινιάζουν τον ορίζοντα για τους καπιταλιστές, με συνέπεια τη μείωση των επενδυτικών δαπανών και τη γενίκευση της κρίσης, μέσω του πολλαπλασιαστή, σ' όλους τους τομείς της οικονομίας.

Στα πλαίσια της μαρξιστικής θεωρίας, αρνητικά επηρεάζει το ποσοστό κέρδους μιας χώρας και μια αύξηση των τιμών εισαγόμενων πρώτων υλών (Μαρξ, *Capital*, Vol. III, Κεφ. 6), που χειροτερεύει τους όρους εμπορίου — δηλαδή το λόγο τιμών εξαγομένων προς τιμές εισαγομένων. Αρνητικά επηρεάζει, επίσης, το ποσοστό κέρδους, μια μείωση των τιμών εξαγομένων ανταγωνιστριών χωρών σε σχέση με τις αντίστοιχες εγχώριες τιμές, μια μείωση δηλαδή της ανταγωνιστικότητας τιμών εξαγομένων, αφού ενθαρρύνει μια μείωση της τιμής των εγχώριων προϊόντων. Αντίθετα, μια αύξηση των τιμών εισαγόμενων τελικών προϊόντων, που αυξάνει την ανταγωνιστικότητα των εγχώριων προϊόντων στην εγχώρια αγορά, ασκεί θετική επίδραση στο ποσοστό κέρδους, ενθαρρύνοντας μια αύξηση της τιμής των εγχώριων προϊόντων και υποκατάσταση εισαγομένων. Αν όμως η τελευταία αύξηση τιμών αφορά εισαγόμενα τελικά προϊόντα που δεν παράγονται στην εγχώρια αγορά, τότε υπάρχει απλώς μια χειροτέρευση των όρων εμπορίου — όπως ακριβώς στην περίπτωση των εισαγόμενων πρώτων υλών που επηρεάζει αρνητικά το ποσοστό κέρδους. Για πολλές αναπτυσσόμενες χώρες η εξάρτηση δεν επιτρέπει την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, αφού δεν σημαίνει μόνο υπερβολικές διευκολύνσεις για το ξένο κεφάλαιο, αλλά και δευτερεύοντα ρόλο στο διεθνή καταμερισμό εργασίας, με εξαγωγική εξειδίκευση σε προϊόντα μικρής αναλογικά προστιθέμενης αξίας, που συνεπάγονται και χειροτέρευση των όρων εμπορίου μακροχρόνια.

2. Λίγες σχετικά προσπάθειες έχουν γίνει να ελεγχθεί εμπειρικά η πλούσια θεωρητική μαρξιστική

βιβλιογραφία. Η πιο γνωστή και ολοκληρωμένη απόπειρα είναι του Weisskopf (1979) και πιο πριν των Gillman (1957) και Desai, (1974), Glyn and Sutcliffe (1972), Boddy and Crotty (1975) κ.ά.

Ο Weisskopf ελέγχει τις τρεις βασικές μαρξιστικές εκδοχές για την κρίση χρησιμοποιώντας στατιστικά στοιχεία από την αμερικάνικη οικονομία. Το ποσοστό κέρδους (P) θεωρείται ίσο με το γινόμενο του μερίδιου των κερδών στο προϊόν (Π/Y) επί το βαθμό χρησιμοποίησης του κεφαλαίου (Y/Z) επί το λόγο δυνητικού προϊόντος/κεφαλαίου (Z/K)

$$P = \frac{\Pi}{K} = \frac{\Pi}{Y} \cdot \frac{Y}{Z} \cdot \frac{Z}{K} \quad (1)$$

όταν Π είναι τα συνολικά κέρδη,
 K το Κεφάλαιο
 Y το προϊόν ή εισόδημα
 Z το δυνητικό προϊόν.

Κάθε μια από τις τρεις βασικές μαρξιστικές εκδοχές για την κρίση θεωρείται ότι δίνει έμφαση σε διαφορετική ερμηνευτική μεταβλητή της εξίσωσης (1). Η άνοδος της οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου υποτίθεται ότι μεταφράζεται σε μείωση του λόγου δυνητικού προϊόντος/κεφαλαίου (Z/K) που μειώνει το ποσοστό κέρδους (P). Η ισχυροποίηση της εργατικής τάξης εκφράζεται με μείωση του μερίδιου των κερδών στο προϊόν (Π/Y) και ο βαθμός αποτυχίας στην πραγματοποίηση της παραγόμενης υπεραξίας, λόγω ανεπάρκειας της ενεργού ζήτησης, με μείωση του βαθμού χρησιμοποίησης του κεφαλαίου (Y/Z).

Σύμφωνα με την εξίσωση (1), μια αύξηση της τιμής εισαγόμενων πρώτων υλών —ή μια μείωση της τιμής εξαγομένων ανταγωνιστριών χωρών ή μια μείωση της τιμής εισαγομένων τελικών προϊόντων — μεταφράζεται σε μείωση του λόγου δυνητικού προϊόντος/κεφαλαίου (Z/K) και του μερίδιου κερδών (Π/Y), που επηρεάζει αρνητικά το ποσοστό κέρδους (Weisskopf, σελ. 372-3).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχουν αρκετές επιφυλάξεις για την προσέγγιση Weisskopf, παρά την αξιοθαύμαστη ευρηματικότητά του (αναλυτικότερα παράγραφο στ' στα συμπεράσματα).

Η σχέση ανάμεσα στους ρυθμούς μεταβολής των μεταβλητών της ταυτότητας (1) διερευνήθηκε εμπειρικά από τον Weisskopf, τόσο για όλη τη μεταπολεμική περίοδο, όσο και για κάθε κύκλο της αμερικανικής οικονομίας χωριστά. Τα βασικά του ευρήματα είναι ότι οι μεταβολές του ποσοστού κέρδους αντανakλούν αποκλειστικά μεταβολές στην ταξική δύναμη των εργατών μακροχρόνια, και μεταβολές και στους τρεις παραπάνω παράγοντες μεταξύ κύκλων, με την ταξική δύναμη όμως να παραμένει ο σημαντικότερος παράγοντας (Weisskopf, 1979, Tables 3,6).

3. Πολλές μαρξιστικές μελέτες του ελληνικού καπιταλισμού έχουν εκδοθεί μεταπολεμικά, μερικές από τις οποίες είναι πραγματικά αξιόλογες. Αρκετές εκτιμήσεις των βασικών μαρξιστικών μεγεθών έχουν γίνει, επίσης, στην Ελλάδα. Από τις πιο πρόσφατες, μπορούν να αναφερθούν οι εργασίες των Δραγασάκη (1981), ΚΜΕ (1987), Λιανού (1981), κ.ά. που αν και πολύ χρήσιμες, δεν προχωρούν ωστόσο σε λεπτομερή στατιστικό έλεγχο των μαρξιστικών θεωριών για την κρίση.

4. Ακολουθώντας τον Weisskopf, επιχειρήσαμε μια παρόμοια εκτίμηση των παραγόντων που συνέ-

βαλαν στη διαμόρφωση του ποσοστού κέρδους στην ελληνική μεταποίηση σύμφωνα με τη μαρξιστική άποψη, τόσο μακροχρόνια όσο και σε κάθε κύκλο χωριστά.

Η ταυτότητα κέρδους τύπου (1) που εκτιμήσαμε είχε την ακόλουθη μορφή:

$$PRFEA = SHPFA \times CUB \times POTKB \quad (2)$$

όπου PRFEA = το ποσοστό κέρδους στην ελληνική μεταποίηση, σύμφωνα με προσωπική μας εκτίμηση = PRFA/KA και

PRFA = PRFNA/X33 όπου

X33 = ο τιμάρθμος χονδρικής ΕΣΥΕ

PRFNA = PRFNC + «χρηματοδοτικά έξοδα» βιομηχανικών επιχειρήσεων ΣΕΒ

PRFNC = κέρδη μεταποίησης σε τρέχουσες τιμές = ON — WBC — DN, όπου

ON = ακαθάριστο εγχώριο προϊόν μεταποίησης, τρέχουσες τιμές, Εθνικοί Λογαριασμοί

WBC = 1,25xWB (βλέπε σχετική υποσημείωση που ακολουθεί), όπου

WB = σύνολο μισθών και ημερομισθίων, μεγάλης βιομηχανίας, τρέχουσες τιμές, ΕΣΥΕ

DN = αποσβέσεις στη μεταποίηση, τρέχουσες τιμές, Εθνικοί Λογαριασμοί

KA = K + SST, όπου

K = πάγιο κεφάλαιο μεταποίησης, σταθερές τιμές (Σ. Χανδρινός, υπό έκδοση)

SST = σωρευτικό άθροισμα σειράς «μεταβολή αποθεμάτων», σταθερές τιμές, Εθνικοί Λογαριασμοί

SHPFA = PRFA/O το μερίδιο κερδών, όπου

O = ακαθάριστο εγχώριο προϊόν μεταποίησης, σταθερές τιμές, Εθνικοί Λογαριασμοί

CUB = βαθμός χρησιμοποίησης παραγωγικού δυναμικού στη μεταποίηση, απλή μέθοδος ΟΟΣΑ (βλ. Ντόγκα, 1987) = $\frac{O}{POTB}$, όπου

POTB = δυνητικό προϊόν = $\frac{O}{CUB}$

POTKB = δυνητικό προϊόν προς κεφάλαιο = $\frac{POTB}{KA}$

Με βάση τους παραπάνω ορισμούς (βλ. Παράρτημα για περισσότερες λεπτομέρειες) επιβεβαιώνεται ότι:

$$PRFEA = \frac{PRFA}{KA} = SHPFA \times CUB \times POTKB = \frac{PRFA}{O} \times \frac{O}{POTB} \times \frac{POTB}{KA}$$

Δυο λόγια τώρα για τις επιλεγμένες μεταβλητές, αρχίζοντας με το ποσοστό κέρδους. Υπάρχουν εδώ τρεις εναλλακτικές μεταβλητές ποσοστού κέρδους μεταποίησης: α) η μεταβλητή PRFEA, όπως περιγράφηκε, β) η μεταβλητή PRFE, που προκύπτει όπως περίπου και η PRFEA, με μόνη διαφορά ότι το PRFNA περιλαμβάνει απλά τα κέρδη PRFN χωρίς τους τόκους και γ) η μεταβλητή PROF, που είναι η γνωστή «αποδοτικότητα ιδίων κεφαλαίων» του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων (ΣΕΒ). Από τις τρεις μεταβλητές κέρδους, απορρίφθηκε πρώτα η PROF, επειδή όλες οι άλλες μεταβλητές που εμφανίζονται στην ταυτότητα προέρχονται είτε από την ΕΣΥΕ είτε από τους Εθνικούς

Λογαριασμούς. Για να ισχύει η ταυτότητα (2), το PROF πρέπει να μην περιλαμβάνεται σ' αυτή, αφού είναι αδύνατο να βρεθούν στοιχεία για τις υπόλοιπες μεταβλητές από την ίδια πηγή, δηλαδή από το ΣΕΒ. Αντίθετα η μεταβλητή PRFE σέβεται την ταυτότητα (2), αφού διαφέρει από την PRFEA απλώς στο ότι συνεπάγεται διαφορετικό αριθμητή PRFA για το ποσοστό κέρδους και το μερίδιο κερδών. Προτιμήθηκε τελικά η PRFEA, επειδή σύμφωνα με τη μαρξιστική παράδοση τα κέρδη πρέπει να περιλαμβάνουν και τους τόκους (βλέπε Weisskopf, σελ. 349). Πάντως συγκρίσιμα αποτελέσματα αποκτήθηκαν και για την PRFE (βλ. Πίνακες 3,4).

Σημειώνεται ότι για όλη την περίοδο 1965-85, ο μέσος αριθμητικός του PRFEA (17,9%) και του PRFE (18,9%) υπερβαίνει κατά πολύ τη μέση τιμή του PROF του ΣΕΒ (6,1%).

Η σύγκριση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές ποσοστού κέρδους δυσχεραίνεται, επειδή το PROF αναφέρεται στις ανώνυμες και ΕΠΕ εταιρίες της βιομηχανίας, ενώ το PRFEA στο σύνολο των επιχειρήσεων. Αυτός ο παράγοντας όμως θα δικαιολογούσε μεγαλύτερο ποσοστό κέρδους PROF και όχι μικρότερο, με δεδομένη τη θετική σχέση ανάμεσα σε μέγεθος επιχείρησης και ποσοστό κέρδους, που ανιχνεύθηκε διεθνώς (βλ. επισκόπηση Ντόγκα, 1986, σελ. 30¹ για την Ελλάδα, βλ. Δραγασάκη, 1981, σελ. 18).

Η διαφορά δεν εξηγείται ούτε από το ότι το PROF αφορά την αποδοτικότητα των ιδίων κεφαλαίων, ενώ το PRFEA ορίζεται σαν ο λόγος των συνολικών κερδών και τόκων προς το συνολικό πάγιο κεφάλαιο, και το σωρευτικό άθροισμα της σειράς «μεταβολή αποθεμάτων». Η μέση αποδοτικότητα των συνολικών κεφαλαίων—όταν στα κέρδη προσθέτονται οι τόκοι— φαίνεται να είναι το ίδιο χαμηλή, σύμφωνα με άλλα στοιχεία του ΣΕΒ (στην έκδοση «*Η Ελληνική Βιομηχανία*»). Κάποιο τμήμα της διαφοράς ανάμεσα σε PROF και PRFEA εξηγείται, βέβαια, αν ληφθεί υπόψη ότι ο παρονομαστής του PRFEA δεν περιλαμβάνει το τμήμα του κεφαλαίου με τη μορφή ρευστών. Σε κάθε περίπτωση, στη διαφορά δεν μπορεί παρά να έχει συμβάλει και η εκτεταμένη παράνομη φοροδιαφυγή: τα κέρδη που δηλώνονται και αντιπροσωπεύονται από το PROF είναι μικρότερα από τα πραγματικά (όπως αποδειχνουν οι αποκαλυπτικές—αλλά μικρής αποτελεσματικότητας—ανακινήσεις του Υπουργείου Οικονομικών).

Αν και βέβαια αυτά δεν είναι ταυτόσημα, αποτελεί συνηθισμένη μαρξιστική πρακτική να προσεγγίζεται το μεταβλητό κεφάλαιο με τις συνολικές αμοιβές των απασχολούμενων. Αφαιρώντας στη συνέχεια από το ακαθάριστο προϊόν (ή προστιθέμενη αξία) τις αμοιβές απασχολούμενων και τις αποσβέσεις βρίσκεται η υπεραξία, δηλαδή τα συνολικά κέρδη (βλ. Weisskopf, σελ. 343, Δραγασάκη, 1981, σελ. 18, ΚΜΕ, (1987), σελ. 282-6, όπου το μεταβλητό κεφάλαιο θεωρείται ίσο με 0,98 επί σύνολο αμοιβών). Την ίδια ακριβώς διαδικασία ακολουθούμε και εμείς στην εκτίμηση της συνολικής υπεραξίας (PRFN)¹, δηλαδή του αριθμητή του ποσοστού κέρδους. Επειδή όμως επιχειρούμε να ελέγξουμε την ειδική υπόθεση Weisskopf (WF), υιοθετούμε το δικό του ορισμό του ποσοστού κέρδους

1. Βέβαια η δική μας συνολική υπεραξία (PRFN) προκύπτει αφαιρώντας συνολικές αμοιβές και αποσβέσεις (DN) από το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν μεταποίησης (ON) των εθνικών λογαριασμών, και όχι από την προστιθέμενη αξία της ΕΣΥΕ. Για το σύνολο της μεταποίησης, όμως, αυτά τα δύο σχεδόν ταυτίζονται (ΚΜΕ, σελ. 289). Επειδή πάντως ON και DN αφορούν το σύνολο της βιομηχανίας, όπως και το κεφάλαιο (KA), η αρχική μεταβλητή της ΕΣΥΕ για τις συνολικές αμοιβές στη μεγάλη βιομηχανία (WB) αντικαταστάθηκε από τη WBC, που αναφέρεται στο σύνολο της βιομηχανίας. Η WBC προέκυψε αυξάνοντας κατά 25% τις τιμές της WB, αφού η προστιθέμενη αξία της μεγάλης βιομηχανίας καλύπτει περίπου το 30% του προϊόντος της συνολικής βιομηχανίας (ΚΜΕ, σελ. 290).

που διαφέρει από του Μαρξ. Η συνολική υπεραξία διαιρείται εδώ δια του κεφαλαίου (ΚΑ), όπου το ΚΑ ορίζεται σαν το σύνολο παγίου κεφαλαίου και σωρευτικού αθροίσματος της σειράς «μεταβολή αποθεμάτων» (W F, 1979, σελ. 343: «*stock of fixed and working capital*»). Αντίθετα ο Μαρξ περιλαμβάνει στο συνολικό κεφάλαιο και το μεταβλητό τμήμα του και η συνηθισμένη μαρξιστική ανάλυση ορίζει το συνολικό κεφάλαιο σαν το άθροισμα του παγίου, του σταθερού κυκλοφοριακού και του μεταβλητού κεφαλαίου ή, πιο συγκεκριμένα, του παγίου, των αναλώσεων πρώτων και βοηθητικών υλών και των αμοιβών των εργαζομένων (ΚΜΕ, π.χ., σελ. 286-7). Η επιλογή του παραπάνω ορισμού έγινε για να είναι συγκρίσιμες οι εκτιμήσεις μας με του W F αλλά και με το ποσοστό κέρδους του ΣΕΒ. Εξάλλου, η ακριβής εκτίμηση του συνολικού κεφαλαίου απαιτεί να προστεθούν στις άλλες δύο λογιστικές κατηγορίες —δηλαδή στο πάγιο και στα αποθέματα— τα «ρευστά» και όχι το «σύνολο των αμοιβών των εργαζομένων», που δεν είναι στοιχείο ενεργητικού μιας επιχείρησης. Σε κάθε περίπτωση, γίνεται γενικά αποδεκτό ότι σημασία για την ερμηνεία των κρίσεων στον καπιταλισμό έχει το ποσοστό κέρδους που απολαμβάνει ο καπιταλιστής ανά μονάδα διαθέσιμου κεφαλαίου². Ο «νεοτερισμός» λοιπόν δεν φαίνεται να έχει ιδιαίτερη θεωρητική ή πρακτική σημασία. Αλλού βρίσκεται το κύριο πρόβλημα με την υπόθεση W F, όπως θα δειχθεί στη συνέχεια.

Στον Πίνακα 1 παραθέτονται εκτιμήσεις της μαρξιστικής ταυτότητας κέρδους στην Ελλάδα, τόσο για όλη την περίοδο 1965-85, όσο και για κάθε κύκλο χωριστά. Για την περίοδο 1965-85, η ταυτότητα (2) πήρε συγκεκριμένα τη μορφή:

$$\bar{P}R\bar{F}E\bar{A} = \bar{S}H\bar{P}F\bar{A} \times \bar{C}\bar{U}\bar{B} \times \bar{P}\bar{O}\bar{T}K\bar{B} = 0,602 \times 0,755 \times 0,385 = 0,175$$

όπου η παύλα πάνω από μια μεταβλητή συμβολίζει το μέσο όρο της περιόδου (γεωμετρικό). Το μέσο ποσοστό κέρδους ήταν 17,5% στην ελληνική μεταποίηση, σαν αποτέλεσμα ενός μέσου μερίδιου κερδών ίσου με 60,2%, μέσου βαθμού χρησιμοποίησης 75,5% και μέσου λόγου δυνητικού προϊόντος/κεφαλαίου 38,5%. Η μακροχρόνια πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους είναι προφανής. Το PRFEA μειωνόταν συνεχώς από το δεύτερο μέχρι και τον τελευταίο κύκλο. Ανάλογη πτωτική τάση χαρακτηρίζει και τις τρεις ερμηνευτικές μεταβλητές (Πίνακας 1).

Παίρνοντας τις πρώτες διαφορές των μεταβλητών της (2), βρίσκουμε³ την ακόλουθη σχέση μεταξύ ρυθμών μεταβολής:

$$P\dot{R}\dot{F}\dot{E}\dot{A} = \dot{S}\dot{H}\dot{P}\dot{F}\dot{A} + \dot{C}\dot{U}\dot{B} + \dot{P}\dot{O}\dot{T}K\dot{B} \quad (3)$$

όπου η τελεία πάνω από μια μεταβλητή παριστάνει την ποσοστιαία μεταβολή.

Ο πίνακας 2 περιέχει εκτιμήσεις των ρυθμών μεταβολής των μεταβλητών της μαρξιστικής ταυτότητας (3) για όλη την περίοδο 1965-1985⁴ αλλά και μεταξύ κύκλων.

2. Αν και ο W F χρησιμοποιεί το «κεφάλαιο» σαν απόθεμα, εσφαλμένα πιστεύει εντούτοις ότι ο Μαρξ θεωρεί όλο το κεφάλαιο σαν ροή στην περίπτωση του ποσοστού κέρδους (σελ. 343).

3. Εστω μια σχέση $P = XYZ$. Παίρνοντας τις πρώτες διαφορές: $\Delta P = (YZ)\Delta X + (XZ)\Delta Y + (XY)\Delta Z$ και $\Delta P/P = \Delta X/X + \Delta Y/Y + \Delta Z/Z$.

4. Η μέση μεταβολή κάθε μεταβλητής X για όλη την περίοδο 1965-1985 υπολογίστηκε εκτιμώντας με τη μέθοδο ελαχίστων τετραγώνων τη σχέση ανάμεσα στο λογάριθμο του X και στη μεταβλητή του χρόνου. Ο συντελεστής του χρόνου που εκτιμήθηκε είναι ο μέσος ετήσιος εκθετικός ρυθμός ανάπτυξης του X.

Αναφορικά με τη συνολική περίοδο, επιβεβαιώνεται η μακροχρόνια πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους και των ερμηνευτικών μεταβλητών. Το ποσοστό κέρδους μειώθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό 5,1%.

Αυτή η πτώση αποδίδεται στη μείωση του μερίδιου κερδών με μέσο ετήσιο ρυθμό 1,7% και κυρίως του λόγου δυνητικού προϊόντος/κεφαλαίου (-2,8%), ενώ ο βαθμός χρησιμοποίησης έπεφτε πιο αργά (0,6%). Αντίθετα με το Weisskopf, λοιπόν, που βρήκε σημαντική μακροχρόνια συμβολή μόνο του μερίδιου κερδών, η παρούσα εργασία ερμηνεύει τη μακροχρόνια πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους με τη βοήθεια και των τριών παραγόντων και ιδιαίτερα του λόγου δυνητικού προϊόντος/κεφαλαίου. Πίσω από τη μείωση του τελευταίου παράγοντα βρίσκεται η ανερχόμενη στην ελληνική μεταποίηση οργανική σύνθεση κεφαλαίου (ΟΣΚ), όπως καθρεφτίζεται στην MRXB και, λιγότερο έντονα, στην MRXA (βλέπε Πίνακα 6).

$$MRXB = KA/WBCR \quad (4)$$

όπου

MRXB = η οργανική σύνθεση κεφαλαίου σύμφωνα με την παραλλαγή Weisskopf (1979, σελ. 343) στο σύνολο της βιομηχανίας,

W BCR = το σύνολο μισθών (WBC) σε σταθερές τιμές

MRXA = $CONC/WBCR$ = η οργανική σύνθεση κεφαλαίου σύμφωνα με την κλασική μαρξιστική άποψη (5)

CONC = σταθερό κεφάλαιο = $K + (1,25 \times CONCR)$ αναλώσεις συν πάγιο κεφάλαιο σε σταθερές τιμές

CONCR = αξία αναλωθέντων πρώτων και βοηθητικών υλών κ.λπ. (βλ. Παράρτημα).

Οι τιμές της MRXA εμφανίζουν αρκετή ομοιότητα με τις τιμές της ΟΣΚ που εκτίμησε το ΚΜΕ (1987, Παράρτημα 2, Πίνακας 1,2,3, σελ. 286-9) για τη μεγάλη βιομηχανία.

Σοβαρά επηρέασε την πτωτική τάση της δυνητικής παραγωγικότητας κεφαλαίου και του μερίδιου κερδών —άρα και του ποσοστού κέρδους— και η αύξηση της τιμής του πετρελαίου, που οδήγησε σε μερική αχρήστευση του εργοστασιακού εξοπλισμού, καθώς και η γενικότερη μείωση της ανταγωνιστικότητας μετά το 1973 (βλ.σελ.148).Μείωση που σχετίζεται, τόσο με το δασμολογικό αφοπλισμό που συνεπαγόταν η σύνδεση και ένταξη στην ΕΟΚ, όσο και με το μόνιμα υψηλό εγχώριο ρυθμό πληθωρισμού, καθώς και την επιβραδυνόμενη αύξηση της παραγωγικότητας, στο βαθμό που δεν συνοδεύονταν από ανάλογη υποτίμηση της δραχμής. Δεν είναι δυνατόν να αγνοηθεί εδώ η σημαντική αρνητική επίδραση που άσκησε πάνω στη δυνητική παραγωγικότητα κεφαλαίου και στο μερίδιο κερδών, άρα και στο ποσοστό κέρδους, η εξάρτηση της χώρας, χειροτερεύοντας τους όρους εμπορίου, ανάμεσα στα άλλα. «Εξάρτηση» βέβαια δεν σημαίνει μόνο υπερβολικές διευκολύνσεις για το ξένο κεφάλαιο —τύπου Πεσινέ— αλλά και δευτερεύοντα ρόλο στο διεθνή καταμερισμό εργασίας, με εξαγωγική εξειδίκευση σε προϊόντα μικρής αναλογικά προστιθέμενης αξίας που συνεπάγονται μια χειροτέρευση των όρων εμπορίου μακροχρόνια.

Ας έλθουμε τώρα στην κυκλική συμπεριφορά των μεταβλητών στα πλαίσια της ταυτότητας (3). Ο πρώτο κύκλος του προϊόντος της μεταποίησης καλύπτει την περίοδο 1965-67 και ο δεύτερος την περίοδο 1967-71 (βλ. Πίνακα 5 προηγούμενου κεφαλαίου). Μεταξύ πρώτου και δεύτερου κύκλου,

δηλαδή μεταξύ 1966 και 1969, παρατηρείται σημαντική αύξηση του ποσοστού κέρδους (μέση ετήσια αύξηση 4,4%⁵, που οφείλεται στην αύξηση του μερίδιου κερδών (1,8%) και του βαθμού χρησιμοποίησης (3,1%). Η αύξηση του μερίδιου των κερδών συνδέεται ασφαλώς με τη διάλυση των συνδικάτων και απαγόρευση των απεργιών από τη δικτατορία το 1967. Στην αύξηση του βαθμού χρησιμοποίησης συνέβαλε η γοργή αύξηση του προϊόντος τα έτη εκείνα.

Όπως τονίστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η εθνικολογιστική ταυτότητα με μέσους όρους πολλών ετών αποκαλύπτει μόνο την ποσοτική διάσταση της ολικής επίδρασης κάθε παράγοντα, χωρίς να διακρίνει σε αυτόνομη και ενδογενή επίδραση. Τα χαρακτηριστικά της κρίσης εντοπίζονται ευκολότερα αν ληφθεί υπόψη η εξέλιξη των μεγεθών κατά την έναρξη της κρίσης, δηλαδή αμέσως ή έστω ένα έτος μετά τη σχετική κορυφή. Στην πρώτη κύκλο του προϊόντος μεταποίησης η κορυφή τοποθετείται στο 1966. Η έναρξη της κρίσης τοποθετείται λοιπόν στο 1967. Αν και πρόκειται για ήπια μορφή κρίσης, αφού δεν μειώνεται απόλυτα το ποσοστό κέρδους, παρατηρείται πάντως μια φανερή επιβράδυνση στο ρυθμό αύξησης. Το ποσοστό κέρδους αυξήθηκε μόνο κατά 2,0% το 1967 έναντι του 1966 (ενώ ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης μεταξύ πρώτου και δεύτερου κύκλου ήταν 4,4%, όπως αναφέρθηκε). Η επιβράδυνση οφειλόταν στη μείωση του λόγου δυνητικού προϊόντος/κεφαλαίου (-2,1%) και στη μικρή σχετικά αύξηση του βαθμού χρησιμοποίησης (1,1%).

Ο δεύτερος κύκλος του προϊόντος της μεταποίησης καλύπτει την περίοδο 1967-71 και ο τρίτος την περίοδο 1971-74 (Πίνακας 5 προηγούμενου κεφαλαίου). Μεταξύ δεύτερου και τρίτου κύκλου, δηλαδή μεταξύ 1969 και 1973, το ποσοστό κέρδους μειώνεται σταθερά (μέση ετήσια μείωση 5,1%, βλ. Πίνακα 2). Κύρια αιτία τώρα η μείωση του λόγου δυνητικού προϊόντος/κεφαλαίου (-4,4%), που εξηγείται από την παράλληλη άνοδο της οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου μεταξύ 1969 και 1973, όπως καταγράφεται από τη μεταβλητή MRXB (Πίνακας 6), καθώς και το βαθμιαίο τελωνειακό αποπλισμό λόγω σύνδεσης με την ΕΟΚ. Ο παραπάνω αρνητικός παράγοντας αντιστάθμισε τη θετική επίδραση που άσκησε πάνω στο ποσοστό κέρδους η παραπέρα αύξηση του βαθμού χρησιμοποίησης (1,2%). Αύξηση την οποία επέφερε η ταχεία ανάπτυξη του προϊόντος.

Στο δεύτερο κύκλο του προϊόντος της μεταποίησης, η κορυφή τοποθετείται στο 1969. Η κρίση λοιπόν κορυφώνεται το 1970. Πραγματικά το ποσοστό κέρδους μειώθηκε κατά 3,5% το έτος αυτό, παρά τη μεγάλη άνοδο του βαθμού χρησιμοποίησης (5,3%), επειδή ο λόγος δυνητικού προϊόντος/κεφαλαίου μειώθηκε ακόμη περισσότερο (-9,9%).

Ο τέταρτος κύκλος της μεταποιητικής παραγωγής αφορά το διάστημα 1974-77, ο πέμπτος το διάστημα 1977-82 και οέκτος το διάστημα 1982-86 (Πίνακας 5 προηγούμενου κεφαλαίου). Μεταξύ τέταρτου και τρίτου κύκλου, δηλαδή μεταξύ 1976 και 1973, επιταχύνεται η πτώση του ποσοστού κέρδους (μέση ετήσια μείωση 14,4%, βλ. Πίνακα 2). Στην κρίση του 1974 ιδιαίτερα, το ποσοστό κέρδους μειώνεται δραματικά (-27,7%). Σ' αυτό συνέβαλαν οι αρνητικές εξελίξεις και στις τρεις ερμηνευτικές μεταβλητές της ταυτότητας (SHPFA, CUB, POTKB), που βέβαια συνδέονται και με την πτώση της δικτατορίας και την αποκορύφωση της κρίσης του διεθνούς καπιταλισμού. Η πτώση της δικτατορίας επηρέασε θετικά τον εργατικό μισθό και αρνητικά το μερίδιο κέρδους. ανάμεσα στα άλλα. Η διεθνής κρίση εκφράστηκε με αύξηση του κόστους και μείωση της ζήτησης και του βαθμού χρησιμοποίησης, ενώ η έντονη εσωτερική σώρευση των περασμένων ετών ανέβασε την οργανική

5. Για τον προσδιορισμό του μέσου ρυθμού μεταβολής μεταξύ κύκλων, βλ. Weisskopf, σελ. 352-3.

σύνθεση κεφαλαίου (το MRXB), μειώνοντας το λόγο δυνητικού προϊόντος κεφαλαίου. Η μείωση της δυνητικής παραγωγικότητας κεφαλαίου και του μερίδιου κερδών οφείλεται όμως και στη μείωση της ανταγωνιστικότητας μετά το 1973. Μείωση που συνδέεται με ένα μόνιμα υψηλό εγχώριο ρυθμό πληθωρισμού, όπως αναφέρθηκε, και τη σύνδεση με την ΕΟΚ.

Η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους συνεχίστηκε και στην πιο πρόσφατη περίοδο, αλλά με επιβραδυνόμενο ρυθμό. Μεταξύ πέμπτου και τέταρτου κύκλου, δηλαδή μεταξύ 1980 και 1976, το ποσοστό κέρδους μειωνόταν με μέσο ετήσιο ρυθμό 6,8%. Μεταξύ έκτου και πέμπτου κύκλου, δηλαδή μεταξύ 1984 και 1980 μειώθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό 3,1%. Η μείωση ήταν φυσικά εντονότερη στα έτη της κρίσης (μείωση ποσοστού κέρδους 10,8% το 1977 και 2,3% το 1980) και αποδίδεται πάντα και στους τρεις παράγοντες (SHPFA, CUB, POTKB), με μόνη εξαίρεση την ανακατανομή του εισοδήματος υπέρ των κερδών το 1980.

Τα παραπάνω ευρήματα επιβεβαιώνονται και με την άλλη μεταβλητή ποσοστού κέρδους (PRFE), που δεν περιλαμβάνει τα χρηματοδοτικά έξοδα των βιομηχανικών επιχειρήσεων (βλέπε Πίνακες 3, 4). Επιβεβαιώνονται, επίσης, από τις παλινδρομήσεις του Πίνακα 5, που συνιστούν και άμεση ένδειξη ότι η οργανική σύνθεση κεφαλαίου (MRXB) ασκεί μια στατιστικά σημαντική επίδραση στο ποσοστό κέρδους και ερμηνεύει κατά μέσο όρο το ένα τρίτο των διακυμάνσεων του ποσοστού κέρδους στην εξεταζόμενη εικοσαετία.

5. Συμπεράσματα

α) Η γνωστή μαρξιστική θέση για μακροχρόνια πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους επιβεβαιώνεται και με τις τρεις μεταβλητές ποσοστού κέρδους (PRFEA, PRFE, PROF) για την ελληνική μεταποίηση στην περίοδο 1965-85. (Πίνακας 1, Διάγραμμα 1).

β) Αντίθετα με τον Weisskopf (1979), που βρήκε σημαντική μακροχρόνια συμβολή μόνο του μερίδιου κερδών, η παρούσα εμπειρική μελέτη αποδίδει τη μακροχρόνια πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους στη μείωση και των τριών σχετικών παραγόντων, δηλαδή του μερίδιου κερδών, του βαθμού χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού και ιδιαίτερα του λόγου δυνητικού προϊόντος/κεφαλαίου (Πίνακας 2). Πίσω από τη μείωση του τελευταίου παράγοντα βρίσκεται, σύμφωνα με την υπόθεση Weisskopf, η ανερχόμενη στην ελληνική μεταποίηση οργανική σύνθεση κεφαλαίου ($MRXB = KA \cdot WBCR$ και $MRXA = CONC \cdot WBCR$). Στη μείωση της δυνητικής παραγωγικότητας κεφαλαίου και του μερίδιου κερδών πρέπει να συνέβαλε σοβαρά και η πτώση της ανταγωνιστικότητας μετά το 1973, σαν αποτέλεσμα ενός μόνιμα υψηλού εγχώριου ρυθμού πληθωρισμού και της σύνδεσης/ένταξης στην ΕΟΚ. Σημαντική εξάλλου αρνητική επίδραση άσκησε πάνω στη δυνητική παραγωγικότητα κεφαλαίου και στο μερίδιο κερδών, άρα και στο ποσοστό κέρδους, η εξάρτηση της Ελλάδας, χειροτερεύοντας τους όρους εμπορίου, ανάμεσα στα άλλα. «Εξάρτηση» βέβαια δεν σημαίνει μόνο υπερβολικές διευκολύνσεις για το ξένο κεφάλαιο, αλλά και δευτερεύοντα ρόλο στο διεθνή καταμερισμό εργασίας, με εξαγωγική εξειδίκευση σε προϊόντα μικρής αναλογικά προστιθέμενης αξίας που συνεπάγονται μια χειροτέρευση των όρων εμπορίου μακροχρόνια, όπως τονίστηκε ήδη.

γ) Σχετικά με την κυκλική συμπεριφορά των μεταβλητών στα πλαίσια της ταυτότητας (3), τα ευρήματά μας διαφέρουν από του Weisskopf. Ο τελευταίος είχε επισημάνει ότι, παρά το ότι και οι

τρεις μεταβλητές ασκούν κάποια μη αμελητέα βραχυχρόνια επίδραση στο ποσοστό κέρδους, η ταξική δύναμη των εργατών, όπως εκφράζεται μέσα από το μερίδιο κερδών, παραμένει ο σημαντικότερος κυκλικός παράγοντας (Weisskopf, 1979, Tables 3, 6). Στην Ελλάδα, από την άλλη πλευρά, ανιχνεύεται αξιόλογη κυκλική συμβολή του μεριδίου κερδών (SHPFA), του βαθμού χρησιμοποίησης (CUB) και του λόγου δυνητικού προϊόντος/κεφαλαίου (ΡΟΤΚΒ). Η μείωση του ΡΟΤΚΒ παίζει το σοβαρότερο ρόλο μεταξύ τρίτου και δεύτερου κύκλου (1969-73) και, επίσης, μεταξύ τέταρτου κι τρίτου κύκλου (1973-76). Το CUB ασκεί τη μεγαλύτερη επίδραση μεταξύ δεύτερου και πρώτου κύκλου (1966-69) και, επίσης, μεταξύ έκτου και πέμπτου κύκλου (1980-84). Τέλος, η μείωση του SHPFA είναι ο σπουδαιότερος παράγοντας μεταξύ πέμπτου και τέταρτου κύκλου (1976-80, Πίνακας 2). Η διαφορά ανάμεσα στις παρούσες εκτιμήσεις και στου Weisskopf είναι δυνατό να οφείλεται στη μεταβλητή βαθμού χρησιμοποίησης που χρησιμοποιούμε. Το CUB βασίζεται στην απλή μέθοδο του ΟΟΣΑ που, παρά την απλότητά της, έχει ορισμένες αρετές⁶ (βλέπε Ντόγκα, 1987). Αντίθετα ο Weisskopf (σελ. 376) κάνει χρήση της επίσημης μεταβλητής βαθμού χρησιμοποίησης του U.S. Federal Reserve Board, που είναι πιθανό να υποεκτιμά το επίπεδο της πραγματικής υποαπασχόλησης στις ΗΠΑ και τις διακυμάνσεις της (μέσος όρος 84% για περίοδο 1949-75, βλ. Πίνακα 2).

δ) Τη στενή σχέση ανάμεσα σε διακυμάνσεις προϊόντος και διακυμάνσεις ποσοστού κέρδους αποκαλύπτει και το γεγονός ότι το ποσοστό κέρδους μειώνεται ουσιαστικά —μέχρι και 27,7%— στα τέσσερα από τα πέντε έτη κορύφωσης των κρίσεων στο προϊόν της μεταποίησης και επιβραδύνεται σημαντικά στο πέμπτο (Πίνακας 2). Κύρια αιτία της κρίσης του 1967 και του 1970, όπως προκύπτει από τον Πίνακα 2, είναι η μείωση του λόγου δυνητικού προϊόντος/κεφαλαίου (ΡΟΤΚΒ). Υπεύθυνοι για τις κρίσεις του 1974 και 1977 φαίνεται να είναι και οι τρεις παράγοντες, ενώ η κρίση του 1980 οφείλεται κύρια στη μείωση του βαθμού χρησιμοποίησης (CUB) και του ΡΟΤΚΒ.

ε) Συμπερασματικά, αντίθετα με τον Weisskopf που ερμηνεύει τη μακροχρόνια και βραχυχρόνια πορεία του ποσοστού κέρδους κύρια με τη βοήθεια του μεριδίου κερδών, η εμπειρική μας εργασία για την ελληνική μεταποίηση βασίζεται και στις τρεις ερμηνευτικές μεταβλητές, δηλαδή στο μερίδιο κερδών, το βαθμό χρησιμοποίησης και το λόγο δυνητικού προϊόντος/κεφαλαίου. Πίσω από τις μεταβλητές αυτές, σύμφωνα με την υπόθεση Weisskopf, θεωρείται ότι βρίσκονται αντίστοιχα η ταξική δύναμη των εργατών, ο βαθμός αποτυχίας στην πραγματοποίηση της παραγόμενης υπεραξίας, λόγω ανεπάρκειας της ενεργού ζήτησης, και η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου — μαζί με την ανταγωνιστικότητα. Πάντως, στα δύο τρίτα των περιπτώσεων, η μείωση ποσοστού κέρδους δεν έχει καμιά σχέση με αυξήσεις μισθών.

6. Ανάμεσα στα άλλα, η απλή μέθοδος προβλέπει καλύτερα τις εξελίξεις στο βαθμό χρησιμοποίησης της σειράς του IOBE —στην περίοδο μετά το 1981— απ' ό,τι η πιο εκλεπτυσμένη μέθοδος συνάρτησης παραγωγής Cobb-Douglas (βλέπε Ντόγκα 1987, Πίνακα 6). Βαθμός Χρησιμοποίησης (B.X.) = πραγματικό/δυνητικό προϊόν.

Σύμφωνα με την απλή μέθοδο, B.X. = τρέχουσα/μέγιστη δυνατή παραγωγικότητα κεφαλαίου. Σαν μέγιστη δυνατή παραγωγικότητα παίρνεται αυτή του 1971 για τη μεταποίηση, γιατί θεωρούνται εξαιρετικές οι συνθήκες του 1973. Υποτίθεται ότι ο βαθμός χρησιμοποίησης έφτασε το 85% το 1971 στη μεταποίηση (Ντόγκα, Πίνακας 3).

Οι αρχικές εκτιμήσεις του ΒΧ για τη μεταποίηση διορθώθηκαν επειδή υπερεκτιμούσαν το δυνητικό προϊόν μετά το 1974, μην παίρνοντας υπόψη την προφανή αχρήστευση μέρους του εργοστασιακού εξοπλισμού (λόγω της αύξησης της τιμής του πετρελαίου μετά το 1973 και 1979 ή λόγω τεχνολογικών αλλαγών κ.λπ.), αχρήστευση που μεταφράστηκε και σε μείωση του προϊόντος ανά απασχολούμενο κατά -5,7% το 1974 και κατά -9% συνολικά στην περίοδο 1980-83. Η διόρθωση του ΒΧ στη μεταποίηση γίνεται προσθέτοντας 3 μονάδες στις παρατηρήσεις της περιόδου 1974-81 και 7 μονάδες στις παρατηρήσεις της περιόδου 1982-85.

στ) Θα πρέπει να τονιστεί εδώ ότι υπάρχουν αρκετές αμφιβολίες κατά πόσο οι γνωστές μαρξιστικές κατηγορίες εκπροσωπούνται με επάρκεια από τις μεταβλητές του Weisskopf. Ασφαλώς το μερίδιο κερδών είναι ευαίσθητος δείκτης της δύναμης της εργατικής τάξης. Στην τελευταία υπεισέρχονται τέτοιοι παράγοντες όπως, ο εφεδρικός στρατός των ανέργων, ο βαθμός συνδικαλιστικής οργάνωσης και μαχητικότητας των εργατών, ο βαθμός συγκέντρωσης και κεντρικοποίησης του κεφαλαίου κ.λπ. Δεν αρνείται κανένας εξ άλλου, ότι ο βαθμός χρησιμοποίησης του παραγωγικού δυναμικού εκφράζει λογικά το βαθμό αποτυχίας στην πραγματοποίηση της παραγόμενης υπεραξίας, σύμφωνα με τον Μαρξ. Το θέμα όμως είναι ότι, τόσο οι δύο παραπάνω μεταβλητές όσο και ο λόγος δυναμικού προϊόντος/κεφαλαίου (ΡΟΤΚΒ) επιδέχονται περισσότερες ερμηνείες, πέρα από τη μαρξιστική. Π.χ. αρνητική σχέση ανάμεσα σε απόθεμα πάγιου κεφαλαίου και σε ΡΟΤΚΒ (δηλαδή δυναμική παραγωγικότητα κεφαλαίου) προβλέπει και η «μαρντζιναλιστική» θεωρία οριακής παραγωγικότητας! Θα μπορούσε λοιπόν να ισχυριστεί κανένας ότι μία μείωση, π.χ., του ΡΟΤΚΒ αντανakλά απλώς αύξηση πάγιου κεφαλαίου και όχι άνοδο της οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου. Εξ άλλου ο βαθμός χρησιμοποίησης είναι μια ένδειξη για το βάθος της κρίσης, ποτέ όμως για τις αιτίες της! Μπορεί να τον επικαλείται εξίσου δικαιολογημένα και η κενύσιανή θεωρία.

Η ίδια κριτική ισχύει και για την αναλυτικότερη εμπειρική έρευνα του Weisskopf (Tables 6-11). Βέβαια προσθέτει «διορθωτικά» στην αρχική συμβολή του βαθμού χρησιμοποίησης ένα τμήμα της αρχικής συμβολής του μερίδιου κερδών, που το αφαιρεί από την τελευταία. Προχωρεί επίσης στην εμπειρική διερεύνηση ορισμένων υποκατηγοριών των τριών κύριων μαρξιστικών παραλλαγών, διακρίνοντας π.χ., ανάμεσα σε αμυντική και επιθετική ταξική δύναμη εργατών. Στηρίζεται όμως κι αυτή η προσπάθεια του Weisskopf στις τρεις αρχικές βασικές μεταβλητές και άρα δεν αποφεύγει τα προβλήματα που ήδη περιγράψαμε.

Κατά συνέπεια, ένας σωστός έλεγχος της μαρξιστικής θεωρίας για την κρίση θα απαιτούσε την εισαγωγή στην εξίσωση ποσοστού κέρδους όλων των μαρξιστικών ερμηνευτικών μεταβλητών, δηλαδή της οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου, του «εφεδρικού στρατού των ανέργων», του βαθμού συνδικαλιστικής οργάνωσης και μαχητικότητας των εργατών, του βαθμού συγκέντρωσης και κεντρικοποίησης κεφαλαίου, της εξάρτησης, της ανταγωνιστικότητας κ.λπ. Σε μια τέτοια συνάρτηση θα ήταν απαραίτητος και ο βαθμός αποτυχίας στην πραγματοποίηση της παραγόμενης υπεραξίας, εκπροσωπούμενος όμως από άλλο πιο σύνθετο δείκτη, και όχι από το βαθμό χρησιμοποίησης. Στην παρούσα εργασία απλώς εκτιμήθηκε μια «συγκεκριμένη μορφή» της ιδανικής συνάρτησης, που επιβεβαίωσε τη σπουδαιότητα της οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου (MRXB) στην Ελλάδα. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η μεταβλητή MRXB είναι στατιστικά πολύ σημαντική και ερμηνεύει το ένα τρίτο περιπου των διακυμάνσεων του ποσοστού κέρδους (Πίνακας 5).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Baran, P. and Sweezy, P. (1966), «Monopoly Capital», New York: *Monthly Review Press*.
 Boddy, R. and Crotty, J. (1975), «Class Conflict and Macro Policy: the Political Business Cycle» *Review of Radical Political Economics*, Spring.
 Desai, M. (1974), «Marxian Economic Theory», London: Gray-Mills.
 Δραγασάκης, Γ. (1981), «Το Καπιταλιστικό Μονοπώλιο», *Επιστημονική Σκέψη*, Ιούλης-Αύγουστος, σελ. 10-12.

- Gillman, J. (1957) «*The Falling Rate of Profit: Marx's Law and its Significance to Twentieth Century Capitalism*», London: Dobson.
- Glyn, A. and Sutcliffe, B. (1972), «*British Capitalism, Workers and the Profits Squeeze*», London: Penguin
- Keynes, J. M. (1936), «*The General Theory of Employment, Interest and Money*», London: Harcourt, Brace and World.
- Κέντρο Μαρξιστικών Μελετών, ΚΜΕ (1987), «*Η Καπιταλιστική Εκμετάλλευση στην Ελλάδα*», Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.
- Λιανός, Θ. (1981), «*Το Ποσοστό Υπεραξίας στην Ελληνική Βιομηχανία*», *Οικονομία και Κοινωνία*, Απρίλης.
- Μαρξ, Κ. (1970, 1972), «*Capital*», Vol. I, II, III, London, Lawrence and Wishart.
- Μαρξ, Κ. (1970), «*Wages, Price and Profit*», in Marx and Engels: *Selected Works*, London: Lawrence and Wishart.
- Ντόγκας, Δ. (1986), «*Μονεταρισμός και Ταξική Δύναμη...*», Αθήνα, *Οικονομικό Επιμελητήριο Ελλάδας*.
- Ντόγκας, Δ. (1987), «*Ο Βαθμός Χρησιμοποίησης του Παραγωγικού Δυναμικού στην Ελλάδα*», Τράπεζα Ελλάδος, δημοσίευτη μελέτη.
- Tsuru, S. (1976), «*Business Cycle and Capitalism*», in Howard, M.C., and King, J.E., *The Economics of Marx*, Harmondsworth, Penguin Modern Economics.
- Weisskopf, T.E. (1979), «*Marxian Crisis Theory and the Rate of Profit in the Postwar U.S. Economy*» *Cambridge Journal of Economics* 3, σελ. 341-78.
- Χανδρινός, Σ. (υπό έκδοση), «*Εκτίμηση Παγίου Κεφαλαίου στην Ελληνική Βιομηχανία κατά Κλάδο και Επενδυτικό Αγαθό*», Αθήνα: ΚΕΠΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

Η Μαρξιστική Ταυτότητα Κέρδους (όταν προσθέτονται στα κέρδη οι συνολικοί τόκοι): Μέσοι Όροι Συνολικής Περιόδου και Κύκλων 1965-1985

	Πλήρης Περίοδ.	Κύκλοι						Έτη				
		I	II	III	IV	V	VI	1967	1970	1974	1977	1980
Ποσοστό κέρδους (PRFEA)	0,175	0,258	0,294	0,240	0,156	0,119	0,105	0,259	0,311	0,180	0,135	0,119
Μερίδιο κερδών (SHPFA)	0,602	0,693	0,732	0,681	0,577	0,505	0,518	0,705	0,757	0,620	0,530	0,516
Βαθμός Χρησ. Κεφ. (CUB)	0,755	0,727	0,979	0,835	0,783	0,741	0,663	0,730	0,847	0,795	0,765	0,743
Δυνητ. Προϊόν/Κεφ. (POTKB)	0,385	0,511	0,504	0,422	0,346	0,318	0,305	0,503	0,484	0,365	0,334	0,311

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Η Μαξίσιτική Ταυτότητα Κέρδους (όταν προσθέτονται στα κέρδη οι συνολικοί τόκοι): Ρυθμοί Μεταβολής Συνολικής Περιόδου και μεταξύ Κύκλων (μέσοι ετήσιοι ρυθμοί).

	Πλήρη Περίοδ.	Κύκλοι					Έτη				
		II-I	III-II	IV-III	V-IV	VI-V	67/66	70/69	74/73	77/76	80/79
Ποσοστό κέρδους (PRFEA)	-0,051	0,044	-0,051	-0,144	-0,068	-0,031	0,020	-0,035	-0,277	-0,108	-0,023
Μερίδιο Κερδών (SHRFA)	-0,017	0,018	-0,018	-0,055	-0,033	0,006	0,029	0,015	-0,117	-0,062	0,055
Βαθμός Χρησ. Κεφ. (CUB)	-0,006	0,031	0,012	-0,021	-0,014	-0,028	0,011	0,053	-0,087	-0,039	-0,049
Δυνητ. Προϊόν/Κεφ. (POTKB)	-0,028	-0,005	-0,044	-0,066	-0,022	-0,010	-0,021	-0,099	-0,101	-0,012	-0,025

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Η Μαξίσιτική Ταυτότητα Κέρδους, Τιμές Βασικών Μεταβλητών: Μέσοι Όροι Συνολικής Περιόδου και Κύκλων 1965-1985

Μεταβλητή	Πλήρης Περίοδος	Κύκλοι					
		I	II	III	IV	V	VI
Ποσοστό κέρδους (PRFE)	0,169	0,269	0,300	0,242	0,155	0,111	0,089
Μερίδιο κερδών (SHPF)	0,582	0,723	0,746	0,686	0,571	0,472	0,443
Βαθμός Χρησ. Κεφαλ. (CUB)	0,755	0,727	0,797	0,835	0,783	0,741	0,663
Δυνητ. Προϊον/Κεφ. (POTKB)	0,385	0,511	0,504	0,422	0,346	0,318	0,305

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Μαξίσιτική Ταυτότητα Κέρδους: Ρυθμοί Μεταβολής Περιόδου και μεταξύ Κύκλων (μέσοι ετήσιοι ρυθμοί)

Μεταβλητή	Πλήρης Περίοδος	Κύκλοι				
		II-I	III-II	IV-III	V-IV	VI-V
Ποσοστό κέρδους (PRFE)	-0,063	0,036	-0,054	-0,149	-0,083	-0,055
Μερίδιο κερδών (SHPF)	-0,028	0,010	-0,021	-0,061	-0,048	-0,016
Βαθμός Χρησ. Κεφαλ. (CUB)	-0,006	0,031	0,012	-0,021	-0,014	-0,028
Δυνητ. Προϊον/Κεφάλαιο (POTKB)	-0,029	-0,005	-0,044	-0,066	-0,021	-0,010

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Συναρτήσεις του Ποσοστού Κέρδους στη Μεταποίηση σύμφωνα με τη Μαρξιστική Άποψη
Περίοδος 1964-1985

Αριθμός Συνάρτη σης	Εξαρτη μένα με- ταβλητή	Σταθερός Όρος	Συντελεστής Παλινδρόμησης					Συντελε στής Αυ- τοσυσχέ τισης	R ²	DW
			SHPF	ΡΟΤΚΒ	CUB	MRXB	SU			
(1)	PRFE	0,40	0,314	0,530	0,259			0,969	0,977	0,745
		(-13,69)	(7,29)	(14,76)	(6,53)			(24,60)		
(2)	PRFE		0,515			0,00014	0,0483	0,706	0,980	1,558
			(9,81)			(-5,52)	(0,74)	(4,46)		

Για παρατηρήσεις βλ. Πίνακα 1.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Οργανική Σύνθεση Κεφαλαίου

	MRXA	MRXB
1964	10,12	6,32
1965	9,80	6,98
1966	9,47	6,88
1967	9,28	6,98
1968	9,42	6,75
1969	9,03	6,68
1970	9,09	7,05
1971	9,05	7,28
1972	9,10	7,44
1973	8,46	8,42
1974	8,57	9,39
1975	9,39	9,64
1976	7,70	9,07
1977	7,90	8,85
1978	8,34	8,30
1979	8,75	8,73
1980	9,11	9,99
1981	9,32	10,57
1982	8,90	10,46
1983	9,16	11,14
1984		10,86
1985		10,95